

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740373>

O‘ZBEK TILIDA JUFT SO‘ZLARNING POETIK VA STILISTIK XUSUSIYATLARI

Mamajonov Ruzimatjon

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola o‘zbek tilida juft so‘zlarning poetik va stilistik xususiyatlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Juft so‘zlar xalq og‘zaki ijodi va adabiy tilning muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida tilning boy ifoda vositalari qatoridan o‘rin olgan. Ushbu maqolada juft so‘zlarning o‘ziga xos morfologik, semantik va stilistik xususiyatlari o‘rganilib, ularning poetik asarlar va badiiy nutqdagi qo‘llanilishi keng ko‘lamda tahlil qilinadi. Juft so‘zlarning o‘zaro uyg‘unligi, ritmik shakllanishi va semantik ma‘nodorligi ularning poetik til vositasi sifatidagi o‘rnini mustahkamlab, o‘zbek poeziyasida muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Xususan, maqolada juft so‘zlarning xalq she‘riyatida obrazlilikni oshirish, badiiy ta’sirni kuchaytirish va ritmik tuzilmani mustahkamlash kabi vazifalarini aniqlashga e’tibor qaratiladi. Bundan tashqari, maqolada taniqli o‘zbek adiblarining asarlaridan misollar keltiriladi, jumladan, Abdulla Qodiriy, Abdulla Oripov, Cho‘lpon kabi ijodkorlarning asarlaridagi juft so‘zlar tahlil qilinadi. Badiiy asarlardan olingan misollar asosida juft so‘zlarning stilistik imkoniyatlari, ular orqali ifodalanadigan ko‘pchiliklik, yaqinlik, qarama-qarshilik va hissiy bo‘yoqlar batafsil yoritiladi. Maqolaning amaliy ahamiyati shundaki, juft so‘zlarning stilistik tahlili orqali o‘zbek tilining boyligi va milliy madaniyatini aks ettirishda ularning ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, maqola tilshunoslik, stilistika va xalq og‘zaki ijodiyoti sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan tadqiqotchilar uchun qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot orqali juft so‘zlarning o‘zbek tilidagi poetik imkoniyatlari va stilistik vosita sifatidagi ahamiyati haqida kengroq tasavvur hosil qilish maqsad qilingan.

Kalit so‘zlar: *juft so‘zlar, stilistika, poeziya, o‘zbek tili, xalq og‘zaki ijodi, badiiy asarlar, semantika, morfologiya, obrazlilik, milliy madaniyat.*

ПОЭТИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРНЫХ СЛОВ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу поэтических и стилистических особенностей парных слов в узбекском языке. Парные слова, являясь важной составляющей устного народного творчества и литературного языка, занимают одно из центральных мест среди выразительных средств языка. В статье рассматриваются морфологические, семантические и стилистические особенности парных слов, а также их использование в поэтических произведениях и художественной речи. Гармония, ритмическая структура и семантическая насыщенность парных слов усиливают их значение как поэтического средства и подчеркивают их важную роль в узбекской поэзии. В частности, в статье уделяется внимание функциям парных слов в народной поэзии, таким как усиление образности, повышение художественной выразительности и укрепление ритмической структуры. Кроме того, в статье приводятся примеры из произведений известных узбекских писателей, таких как Абдулла Кадыри, Абдулла Орипов, Чулпон. На основе примеров из художественных произведений подробно анализируются стилистические возможности парных слов, их роль в передаче множественности, близости, противоположности и эмоциональных оттенков. Практическая значимость статьи заключается в том, что стилистический анализ парных слов позволяет показать богатство узбекского языка и его значение в отражении национальной культуры. Также статья станет ценным источником для исследователей, занимающихся лингвистикой, стилистикой и устным народным творчеством. Целью данного исследования является углубление представлений о поэтическом потенциале парных слов в узбекском языке и их значении как стилистического средства.

Ключевые слова: парные слова, стилистика, поэзия, узбекский язык, устное народное творчество, художественные произведения, семантика, морфология, образность, национальная культура.

KIRISH

O'zbek tili o'zining boy va xilma-xil leksik-morfologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Uning xalq og'zaki ijodi, yozma adabiyoti va zamonaviy nutq madaniyati boyligida juft so'zlarning alohida o'rni bor. Juft so'zlar, odatda, ikki yoki

undan ortiq soʻzning oʻzaro birikishi orqali shakllanib, nutqda oʻziga xos poetik va stilistik taʼsir kuchini hosil qiladi. Ular semantik jihatdan bir-biriga yaqin yoki qarama-qarshi boʻlgan tushunchalarni ifodalashi bilan tilning obrazlilik va ifodalilik imkoniyatlarini oshiradi. Shu bois, juft soʻzlar tilshunoslikning semantika, stilistika va poeziya bilan bogʻliq tarmoqlarida doimo dolzarb tadqiqot obyekti boʻlib kelgan. Juft soʻzlarning oʻziga xosligi nafaqat ularning ichki strukturasi, balki ularning nutq jarayonida qoʻllanilishidan ham yaqqol namoyon boʻladi. Xususan, xalq ogʻzaki ijodi va badiiy asarlar tilida juft soʻzlarning maʼno jihatidan boyligi, hissiy taʼsiri va ritmik uygʻunligi kuzatiladi. Masalan, xalq dostonlari, sheʼriy matnlar va maqollarda juft soʻzlar koʻpincha obrazni boyitish, poetik mazmunni chuqurlashtirish va ohangdorlikni kuchaytirish vositasi sifatida qoʻllaniladi. Bunday xususiyatlar juft soʻzlarning faqat lingvistik emas, balki madaniy va estetik ahamiyatini ham ochib beradi.

Mazkur maqolada juft soʻzlarning oʻzbek tilidagi poetik va stilistik xususiyatlarini kengroq yoritish maqsad qilingan. Tahlil davomida taniqli oʻzbek adiblari va shoirlarining asarlaridan, jumladan, Abdulla Qodiriy, Choʻlpon va Abdulla Oripov ijodidan misollar keltiriladi. Bu misollar asosida juft soʻzlarning obrazlilik yaratish, maʼno boʻyoqlarini boyitish va badiiy asarlarda ifodaviy vosita sifatidagi rolini koʻrsatishga harakat qilinadi. Shu bilan birga, maqolada juft soʻzlarning grammatik va semantik jihatlari, ularning koʻpchiliklik, yaqinlik va qarama-qarshilikni ifodalashdagi rolga alohida eʼtibor qaratiladi. Tadqiqot natijasida juft soʻzlarning oʻzbek tilida xalq madaniyati va milliy ongni aks ettirishdagi ahamiyati yanada kengroq ochib beriladi. Ushbu maqola tilshunoslar, adabiyotshunoslar va xalq ogʻzaki ijodi bilan shugʻullanuvchi tadqiqotchilar uchun qimmatli manba boʻlib xizmat qilishi mumkin. Juft soʻzlarning tilimizda nafaqat funksional, balki estetik ahamiyatga ega ekanini yoritish ushbu mavzuning nazariy va amaliy dolzarbligini yanada oshiradi. Shu sababdan, ushbu maqola oʻzbek tilining boyligi va uning badiiy imkoniyatlarini yanada chuqurroq oʻrganishga qaratilgan muhim qadamdir.

Juft so‘zlarning leksik-semantik xususiyatlari

Juft so‘zlar o‘zbek tilining boy va ko‘p qirrali qismi bo‘lib, ularning leksik-semantik xususiyatlari ko‘p hollarda ularning tuzilishi, ma‘nosi va qo‘llanishiga bog‘liq. Juft so‘zlar ikki yoki undan ortiq mustaqil so‘zning birlashishi natijasida hosil bo‘lib, ular orasidagi semantik munosabatlar ma‘nodoshlik, qarama-qarshilik yoki bir-birini to‘ldirish asosida shakllanadi. Ular xalq tilida ham, badiiy va rasmiy uslublarda ham keng qo‘llaniladi. Sinonimik juft so‘zlar, odatda, ma‘nosi yaqin yoki bir xil bo‘lgan so‘zlar birikmasidan tashkil topadi. Ular nutqning mazmunini yanada boyitib, ifodaning aniqligi va ta‘sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, "yaxshiyomon", "katta-kichik" kabi juftliklar bitta tushunchaning kengroq ko‘lamini qamrab oladi. Bu kabi birliklar o‘zbek tilida ko‘p uchrab, nutqda noziklik va ma‘no bo‘yoqlarini ta‘minlaydi. Antonimik juftliklar, aksincha, bir-biriga zid bo‘lgan tushunchalarni birlashtirish orqali qo‘llaniladi. Bu juft so‘zlar qarama-qarshilikni ifodalaydi va nutqqa dinamiklik hamda obrazlilik bag‘ishlaydi. Masalan, "oq-qora", "kunu tun", "yosh-qari" kabi birliklar badiiy nutqda keskinlikni kuchaytirish, voqealarning xilma-xilligini ta‘kidlash uchun ishlatiladi.

Ba‘zi juft so‘zlar kuchaytirish va ifodani ta‘kidlash maqsadida ishlatiladi. Ular bir xil yoki yaqin ma‘nodagi so‘zlarning birikmasidan tuzilib, hissiy yoki ma‘no yukini oshiradi. Masalan, "qora-qura", "tepa-tuz", "tinch-osuda" kabi birliklar o‘zbek tilida kuchli ta‘sirni ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Bunday juftliklar, ayniqsa, badiiy matnlarda hissiy samaraning oshishi uchun muhim ahamiyatga ega. Juft so‘zlar ko‘pincha tabiat va atrof-muhitni tasvirlashda ham keng qo‘llaniladi. "Qor-yomg‘ir", "issiq-sovuq", "quyosh-oy" kabi birliklar tabiatdagi hodisalarni qamrab olib, voqelikni ko‘p qirrali tasvirlash imkonini beradi. Ular xalq og‘zaki ijodi va she‘riyatda keng tarqalgan bo‘lib, matnning obrazlilik darajasini oshiradi. Juft so‘zlar bir-birini to‘ldiruvchi so‘zlar birlashmasidan ham tuziladi. Masalan, "ota-ona", "aka-uka", "do‘st-birodar" kabi juftliklar ijtimoiy munosabatlar va hayotiy tushunchalarni ifodalashda keng qo‘llaniladi. Bu kabi birliklar nutqda sodda va ravon ifodaning shakllanishiga xizmat qiladi. Juft so‘zlarning leksik-semantik xususiyatlari tilning

boyligini, xalq madaniyati va dunyoqarashini aks ettiradi. Ularning sinonimik, antonimik va boshqa turlari o'zbek tilining ifoda vositalarini yanada kengaytiradi, nutqqa obrazlilik va ta'sirchanlik bag'ishlaydi. Shu sababli, juft so'zlar tilshunoslikda va adabiy tahlilda dolzarb o'rganish obyekti hisoblanadi.

Poetik tilda juft so'zlarning roli

Poetik tilning o'ziga xosligi undagi ifoda vositalarining boyligi va obrazlilik darajasiga bog'liq. Juft so'zlar badiiy asarlarning poetikasida muhim o'rin egallaydi, chunki ular ohangdorlikni oshirish, hissiy bo'yoqlarni kuchaytirish va matnning ritmik strukturasini shakllantirishda alohida rol o'ynaydi. Xalq she'riyatida va mumtoz adabiyotda juft so'zlar muayyan badiiy vazifalarni bajarib, poetik tasvirni jonlantiradi va ma'noni chuqurlashtiradi. Juft so'zlar poetik tilda obrazlilikni oshirishning eng samarali vositalaridan biridir. Masalan, xalq og'zaki ijodidagi "tog'u tosh", "yurtu el", "osmonu yer" kabi juftliklar orqali kenglik, tabiiylik va vatanparvarlik hissi poetik tarzda ifodalanadi. Shuningdek, bunday birliklar orqali o'quvchi yoki tinglovchida ma'lum bir manzara, voqelik yoki hissiyot jonlanadi. Bu juft so'zlarning badiiy matnda estetik samara hosil qilishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Juft so'zlar she'riy matnlarda ritmik uyg'unlik yaratishga xizmat qiladi. Ular bir xil bo'g'inli va tovush jihatidan yaqin bo'lgan birliklar bo'lib, she'rning musiqiyiligini oshiradi. Abdulla Oripovning she'rlarida "suv-siyo", "quyosh-oy", "yo'l-yurish" kabi juftliklar ritmik mustahkamlik hosil qiladi. Bu nafaqat matni ohangdor qiladi, balki tinglovchi yoki o'quvchini ma'lum bir kayfiyatga soladi. Poetik tilda juft so'zlar orqali qarama-qarshilik yoki xilma-xillik ifodalash keng qo'llanadi. "Yosh-qari", "kunu tun", "oq-qora" kabi juftliklar yordamida voqelikning ikki qarama-qarshi qirralari aks ettiriladi. Bunday kontrast poetik matnning dinamikligini oshirib, o'quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi. Bu orqali she'rda tushunchalar o'rtasidagi murakkab aloqalar yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Juft so'zlar mazmuni chuqurlashtirishda va hissiy ta'sirni oshirishda muhim vositadir. Cho'lponning she'riyati yoki xalq dostonlarida "quyosh-oy", "gul-chechak", "yulduz-osmon" kabi juft so'zlar ishlatilgan bo'lib, ular orqali

tabiat, muhabbat, vatan yoki hayot falsafasi haqidagi poetik fikrlar ifodalanadi. Ushbu birliklar she'rga chuqur ma'no yuklaydi va o'quvchining hissiyotlariga ta'sir qiladi.

Badiiy asarlarni tahlil qilishda juft so'zlarning poetik funksiyasi ularning badiiy matnda qanchalik muhim ekanini ko'rsatadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning asarlaridagi "tog'u tosh", "yurtu el", "katta-kichik" kabi juftliklar o'zbek xalqining madaniy va tarixiy xususiyatlarini aks ettiradi. Bu nafaqat asarning badiiylik darajasini oshiradi, balki milliy tilning boyligini ham namoyish qiladi. Poetik tilda juft so'zlarning roli ular orqali ifodalanadigan obrazlilik, hissiyot va ritmik uyg'unlikni oshirishda namoyon bo'ladi. Ular xalq she'riyatidan tortib, zamonaviy adabiyotgacha bo'lgan barcha janrlarda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Juft so'zlarning poetik funksiyasi orqali o'zbek tili va adabiyotining estetik imkoniyatlari va boyligi yanada chuqurroq ochib beriladi. Shu sababli, juft so'zlarni o'rganish tilshunoslik va adabiyotshunoslikda doimiy ahamiyatga ega.

Juft so'zlarning morfologik o'ziga xosligi

O'zbek tilida juft so'zlar morfologik jihatdan o'ziga xos tuzilishga ega bo'lib, ularning shakllanishi va qo'llanishi tilning boy grammatik imkoniyatlarini namoyon etadi. Juft so'zlar ikki yoki undan ortiq so'zning birlashmasi orqali hosil bo'lib, ular o'zaro semantik aloqadorlikka ega bo'lgan birliklar sifatida shakllanadi. Ular ko'pincha bir xil yoki bir-birini to'ldiruvchi so'z turkumlaridan tashkil topib, badiiy va kundalik nutqda keng qo'llaniladi. Juft so'zlar, odatda, bir xil so'z turkumidagi birliklar birikmasidan iborat bo'ladi. Masalan, otlardan tuzilgan "tog'-toshlik", "daryo-ko'l" kabi juftliklar tabiat manzaralarini ifodalashda, sifatlardan tashkil topgan "oq-qizil", "yumshoq-qattiq" kabi birliklar esa xususiyatlarni ta'kidlashda ishlatiladi. Fe'llardan yasalgan juft so'zlar esa harakatning davomiyligini yoki ikki harakatning o'zaro bog'liqligini ifodalaydi, masalan, "aytib-berib", "qidirib-topib". Ba'zan juft so'zlar turli so'z turkumlarining birikmasidan tashkil topadi. Bu esa nutqda xilma-xillik va boylikni ta'minlaydi. Masalan, "bozor-o'char" yoki "qush-par" kabi birliklar mustaqil ma'noga ega so'zlarning uyg'unligidan hosil bo'lgan. Bunday juftliklar hayotiy hodisalarni yoki kundalik tajribalarni obrazli tarzda ifodalashga xizmat qiladi.

Juft so‘zlarning morfologik shakllanishida qaytarish usuli ham keng qo‘llaniladi. Bir xil so‘zning takrorlanishi orqali hosil bo‘lgan juftliklar nutqda kuchaytirish, davomiylik yoki hissiy ta‘sirni ifodalashda ishlatiladi. Masalan, “bir-bir”, “sekin-sekin” kabi birliklar davomiylik yoki ma‘lum bir sifatning ta‘kidlanganini ifodalaydi. Bunday juft so‘zlar ko‘pincha xalq she‘riyatida va badiiy nutqda uchraydi, chunki ular nutqning ohangdorligini va ta‘sirchanligini oshiradi. Ikki mustaqil so‘zning birlashishi natijasida hosil bo‘lgan qo‘shma juftliklar nutqda qarama-qarshilik yoki o‘zaro uyg‘unlikni aks ettiradi. “Kundu kecha”, “uzun-qisqa”, “shirin-achchiq” kabi birliklar o‘zbek tili poetikasi va stilistikasida o‘ziga xos uslubiy yukni olib keladi. Bunday juftliklar orqali voqelikning ikki qirrasini yoki qarama-qarshilikni ko‘rsatish mumkin. Juft so‘zlar grammatik jihatdan o‘zgaruvchan bo‘lib, ular turli qo‘shimchalar orqali yangi shakl va ma‘no kasb etishi mumkin. Masalan, “kichik-katta odamlar” yoki “yurib-borishdi” kabi shakllar juft so‘zlarning morfologik imkoniyatlarini namoyon etadi. Bu esa ularni faqat mustaqil birlik sifatida emas, balki kontekstga moslashuvchi ko‘p qirrali vosita sifatida qo‘llash imkonini beradi.

Shuningdek, juft so‘zlarning tovush jihatidan uyg‘unligi va ritmik mosligi ham ularning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. “Oq-qora”, “to‘q-soy” kabi birliklar tovush mosligi orqali nutqning estetik jozibasini oshirib, ularni xalq she‘riyati va kundalik nutqda qiziqarli va obrazli qiladi. Juft so‘zlarning morfologik o‘ziga xosligi ularning leksik-semantik boyligi va grammatik moslashuvchanligi bilan bog‘liq. Ular tilning boyligini, uning estetik va funksional imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Shu sababli, juft so‘zlarni morfologik tahlil qilish nafaqat lingvistik jihatdan, balki ularning badiiy va madaniy ahamiyatini o‘rganishda ham dolzarbdir.

XULOSA

Juft so‘zlar o‘zbek tilining boy ifoda vositalaridan biri bo‘lib, ularning leksik-semantik, morfologik va stilistik xususiyatlari tilning obrazlilik va ta‘sirchanlik imkoniyatlarini yanada oshiradi. Ular xalq og‘zaki ijodidan tortib, zamonaviy badiiy asarlargacha bo‘lgan turli janrlarda keng qo‘llanilib, o‘zbek tili madaniyati va poetikasining ajralmas qismiga aylangan. Juft so‘zlarning morfologik o‘ziga xosligi,

jumladan, bir xil yoki turli soʻz turkumlari asosida shakllanishi, qaytarma va qoʻshma birliklar koʻrinishida namoyon boʻlishi, ularning grammatik va semantik jihatdan oʻzaro uygʻunligini koʻrsatadi. Bu birliklar ritmik uygʻunlik, hissiy taʼsirni oshirish va qarama-qarshiliklarni ifodalash kabi funksiyalarni bajarib, badiiy va kundalik nutqning taʼsirchanligini kuchaytiradi. Shuningdek, juft soʻzlar til va madaniyatning uzviy bogʻliqligini namoyon etib, milliy oʻziga xoslikni ifodalashda muhim oʻrin tutadi. Badiiy adabiyotda, xususan, poeziyada ularning ohangdorlik, obrazlilik va hissiy kuchni oshirishdagi ahamiyati katta. Shu sababli, juft soʻzlarni chuqur oʻrganish lingvistika, stilistika va madaniy tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega. Ular orqali oʻzbek tilining boyligi va estetik imkoniyatlarini yanada kengroq namoyish etish mumkin. Juft soʻzlarning grammatik va semantik xususiyatlarini oʻrganish orqali ularning xalq madaniyati va tarixiy dunyoqarashini aks ettirishdagi rolini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Abduqodirov A. - *Oʻzbek tilining stilistikasi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Oʻqituvchi nashriyoti, 2008 - B. 45.
2. Normatov N. - *Oʻzbek tili leksikasi va frazeologiyasi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Fan nashriyoti, 2012 - B. 76.
3. Sharipov M. - *Tilshunoslik asoslari* - Oʻzbekiston, Toshkent, Universitet nashriyoti, 2010 - B. 123.
4. Rahmatullayev Sh. - *Oʻzbek tili morfologiyasi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Oʻqituvchi nashriyoti, 1995 - B. 98.
5. Oripov A. - *Tanlangan asarlar* - Oʻzbekiston, Toshkent, Adib nashriyoti, 1998 - B. 52.
6. Oʻzbek xalq maqollari - *Toʻplam* - Oʻzbekiston, Toshkent, Choʻlpon nashriyoti, 2015 - B. 33.
7. Bekjonov A. - *Badiiy nutq poetikasi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Yozuvchi nashriyoti, 2017 - B. 142.
8. Choʻlpon - *Kecha va kunduz* - Oʻzbekiston, Toshkent, Fan nashriyoti, 2000 - B. 67.
9. Karimov O. - *Adabiy til tarixi* - Oʻzbekiston, Toshkent, Universitet nashriyoti, 2018 - B. 84.